КИТАБЛАР ҺАГГЫНДА РӘ'Ј

ИЛЛӘР КЕЧИР, ӘМӘЛ ГАЛЫР...

БӘДИИ әсәр тарихи һәгигәти бә'зән һәтта тарихин өзүндән белә реал вә дүзкүн экс етдирир. Мүәјјән бәдии лөвһәләрдә дөврүн һәрәкәтверичи гүввәләри, инсанларын характериндә, талејиндә баш верән јениликләр көстәрилир. Конкрет адамлар вә һадисәләр һәмин дөвр үчүн бүтүн халгын һәјатыны ифадә едир. Бу чәһәтдән узаг, јахуд јахын кечмишимиздән бәһс едән әсәрләрин мәзијјәтләри тәкчә әдәби дәјәрлә мәһдудлашдырыла билмәз. Белә әсәр һәм дә халгын тарихи һәгигәтләринин нүмајиш етдиричиси, горујучусу вә мүдафиәчиси олур.

Бу бахымдан 20—30-чу илләрдә баш вермиш һадисәләр бәдии әдәбијјат үчүн зәнкин материал верир. Лакин, тәәссүф ки, һәмин илләрдә Азәрбајчан кәндиндә баш верән һадисәләрә, синфи мүбаризә, көһнәлијин ләғви кими мәсәләләрә аид бир сыра әсәрләр варса да, һәмин дөвр шәһәр һәјатына, хүсусилә Бакыда баш верән мүрәккәб вә зиддијјәтли һадисәләрә һәср едилмиш бәдии әсәрләримиз нисбәтән аздыр. Бу чәһәтдән Имран Гасымов вә Һәсән Сејидбәјлинин јахын вахтларда «Кәнчлик» нәшријјаты тәрәфиндән чап едилмиш «Илләр кечир» романы диггәти чәлб едир.

Мә'лумдур ки, тәхминән он үч ил бундан әввәл һәмин әсәр илк дәфә чап олунанда мәтбуатда онун һаггында чидди тәнгиди гејдләр верилмишди. Мүәллифләр әсәри јенидән ишләмиш вә көстәрилән нөгсанлары арадан галдырмышлар.

Романын Зәрифәјә мүрачиәтлә јазылмыш прологу бизи һадисәләрә һазырлајыр. Беләликлә, мүәллифләр романы мүәјјән хәтлә бағлајырлар. Мә'лум олур ки, әсәрдә сөһбәт Зәрифәнин валидејнләри һаггында кедәчәкдир. Мүәллифләр Зәрифәјә валидејнләринин кечдији һәјат јолу һаггында сөһбәт ачмагла ону тәрәддүддән гуртармаг, дүзкүн јол тутмагда она көмәк етмәк кими нәчиб бир мәгсәд күдүрләр. Лакин роман јалныз Зәрифәнин бабасы, атасы вә анасындан сөһбәт ачмыр. Чүнки онларын һәјатыны «онларла чијин-чијинә аддымлајан инсанларын талејиндән ајырмаг олмаз». Һадисәләр бизи 20-чи илләрин ахыры, 30-чу илләрин әввәлиндәки Бакы һәјатына апарыр. Бурада мүхтәлиф тәбиәтли, мүхтәлиф әгидәли инсанларла растлашырыг: уста Мәрдан, онун досту харрат Васили Лукич, ихтирачы мүһәндис Николај, шофер Сәлим, Мәрданын гызы Мәрјәм, мә'дән мүдири Нијазов Америка—никилис кәшфијјатынын нүмајәндәләри Чорч, Һарди, Ериксон...

Көрүндүјү кими, адлар, һадисәләр сакит ахын вә'д еләмир вә биз романда һәгигәтән кәркин вәзијјәтләрин шаһиди олуруг.

Роман боју јени бир һәјатын ахыны вар. Бу ахын һадисәләрдә дә, инсанларын мә'нәвијјатында, ишиндә, әмәјиндә дә давам едир, јашајыр. Бу, јени чәмијјәтдә, јени дүнјакөрүшдә, јени јашајыш вә дүшүнчә тәрзиндә үнван тапан бир ахындыр, бир туфандыр. Бу туфан көһнә Сабунчунун, сыныгсалхаг нефт мә'дәнләринин үфунәтини, зир-зибилини силиб тәмизләјир, фикирләри ајдынлашдырыр, дурулашдырыр; инсанлары тәзәләјир, сафлашдырыр.

Романда адлы-санлы уста Мәрдандан башламыш та башсыз, саһибсиз балача Паука гәдәр һәр образын өз талеји, дәрд-сәри, дүнјакөрүшү вә јери вар.

Уста Мәрдан тәбиилијинә, характер бүтөвлүјүнә көрә диггәти ән чох чәлб едән сурәтдир. О, кечмишдә али бир фәһлә олмушдур. Тез-тез баш верән фантанлар, јанғынлар јүзләрлә касыбын чаны, ганы баһасына баша кәлирди. Һәлә дә «кәлин» чағрылан Көвһәр халачын әри дә елә тој кечәси белә бир јанғыны сөндүрмәјә апарыланлардан бири олмуш вә о кедән кетмишди... Уста Мәрданын фәһләлијинин илк дөврү белә вахта тәсадүф едирди. О, зәһмәтиндән зөвг алмырды, башыны кирләјирди.

Амма инди һәр шеј дәјишилиб; адамлар да, мәнзәрәләр дә. Инди әмәк, иш уста Мәрданын һавасы, сују дур. Балыг сусуз јашаја билмәдији кими уста да буругсуз, мә'дәнсиз дајана билмир. Јолда, издә растына чыхан болтлары, гајкалары јығыб евә кәтирир ки, сонра мә'дәнә апарсын. Дүздүр о, савадсыздыр, лакин сон дәрәчә ишкүзардыр, чәсарәтли вә инадкардыр. Дедијиндән дөнмәз. Чашындан кечәр, сөзүндән јох. Тәкчә бир епизоду нәзәрдән кечирәк. Уста Мәрдан Николајдан инчик дә олса, шиддәтли јанғын заманы аловла вуруша-вуруша сүкан архасыны бир ан да тәрк еләмир. Чүнки бу, балтанын дајанмасы демәк иди. Бүтүн дүнјанын нәзәри Бакыја дикилмишди. Дүнјада илк дәфә јени үсулла буруг газылырды. Буну исә уста Мәрдана тапшырмышдылар.

Халг дүшмәнләринин әли илә төрәдилмиш јанғын кетдикчә шиддәтләнир, буругларын ағзына алыр. Онун гурбанларындан бири дә харрат Васили Лукич олур. Бу зәһмәткеш, садә, башыашағы гочанын өлүмү әсәрин тә'сирли јерләриндәндир

Уста Мәрдан да, Васили Лукич дә јахшы атадырлар. Уста Мәрдан јеканә өвлады Мәрјәмә һәгиги ата гәлби илә бағлыдыр. Јени һәјат уғрунда дөјүшүн өн сыраларында кедән бу мәғрур кишинин кәсир чәһәти дә вар. О, гызына мүнасибәтдә бир тәрәфли мөвге тутур: кәрәк Мәрјәм охусун, алим олсун, бармагла көстәрилсин —вәссалам! Уста Мәрдан доғма баласынын үзәриндә чидди нәзарәт гојур. Бу тәзјиг һәддини ашанда Мәрјәмин мәһәббәт алову илә долан үрәјини таб кәтирмир. Ата евини атыб онунла евләнмәк истәјән Сәлимин јанына гачыр. Гызын бу һәрәкәти әсәрдә әсасландырылмышдыр.

Сәлимлә Мәрјәмин мәһәббәти романдан көврәк бир хәтт кими кечир. Бу мәһәббәт бир сыра сурәтләрин ачылмасына көмәк едир. Онларын дахили дүнјасыны охучуларын көзү гаршысында чанландырыр. Лакин тәәссүф ки, Мәрјәм бүтүн варлығы илә севән гыздан баша бир кәс дејилдир. Бизә көрә «иш, тәһсил олан јердә мәһәббәтә вахт галармы?» дејә дүшүнмәси онун тәбиилијинә хәләл кәтирир. Мәрјәмин өз ата-анасына гаршы лагејдлији дә охучуја јахшы тә'сир бағышламыр. Буна бахмајараг, Сәлимлә Мәрјәм хошбәхт олурлар. Бу мәһәббәт гызғын олдуғу гәдәр дә сәбатлыдыр, узун өмүрлүдүр. Мәрјәм дә тәкдир, анләнин јеканәсидир. Лакин атасынын бир гәдәр биртәрәфли мәсләһәтинә бахмамаг ону өз сәадәтинә, Сәлимин вүсалына доғру апарыр. Онунла бир шәһәрдә бөјүјән Полинанын исә эркөјүнлүјү гызын өзүнү позғунлуға, һәтта халг дүшмәнләринә гошулмаға гәдәр апарыб чыхарыр. Бу дүшмәнләр Бакы нефти үчүн кәлибләр. Онлар дамағындан көһнә күнләрин, инкилабдан әввәлки дөврләрин дады кетмәмиш Нијазов кими варлы балаларыны өз тәрәфләринә чәкиб, Бакыда кедән әзәмәтли гуручулуг ишләрини ләнкитмәјә чалышырлар. Николај кими ихтирачылары пулла алдатмаг, бу, баш тутмадыгда исә өлдүрмәк истәјирләр. Романда Лоусонла бағлы сәһнәләр дә мүвәффәгијјәтлә ишләнмишдир.

Бүтүн бунлара бахмајараг, әсәрдә јенә дә бир сыра нөгсанлар галмагдадыр. Бизчә, Полинаја мүнасибәт о гәдәр дә амансыз олмамалы иди. Бүтүн әсәр боју көзәллијинин әсири олан бу заваллы гыз тәкдир. Башыны итирдији вахтларда белә голундан тутан јохдур. Уста Мәрданкил ону тәк бурахыб, беләликлә дә, тәбии олараг, дүшмән чәбһәјә кечмәсинә шәраит јаратмагданса, тәрбијә етсәјдиләр даһа јахшы оларды. Полина гајғы көрсәјди, ағыллы, тәмкинли сөз ешитсәјди сәһвин һеч олмаса јарысындан гајыдарды. Ахы, Николај Америкадан гајытдыгдан сонра Полинанын дүшүнчәләри көстәрир ки, о дәјишилә, јахшы јола гајыда биләр.

Романын бә'зи һиссәләриндә милли колорит зәифдир. Разин вә Сабунчу кечәләринин тәсвири дә о гәдәр дә инандырычы дејил. Јахшы оларды ки, мүәллифләр сурәтләрин дилинин даһа чанлы, даһа зәнкин вә образлы олмасына чалышајдылар.

Мүхтәлиф милләтләрин нүмајәндәләри иштирак едән бу әсәрдә уста Мәрданла, онун аиләси вә һәјаты илә бағлы сәһнәләр чох тәбии, инандырычы тә'сир бағышлајыр. Уста Мәрданын дили дә, характери дә, психоложи вәзијјәтләри дә гәнаәтләндиричидир. Лакин башга сурәтләрин тәсвири һаггында буну дејә билмәрик. Мүрәккәб сүжет, чохпланлылылыг бә'зән мүәллифләри чәтинлијә салыр. Буна көрәдир ки, бә'зән онлар сурәтләри данышдырмаг әвәзинә өзләри данышырлар.

Романын ахырында биз јенидән Зәрифә илә көрүшүрүк. Епилогу әвәз едән һиссә бир нөв һадисәләри тамамлајыр. Зәрифә илә јанашы биз дә онун валидејнләринин мараглы һәјат јолу илә таныш олуруг. Бу һәјат јүзләрлә Азәрбајчан нефтчиси үчүн характерикдир. Зәрифә илә биркә биз дә көврәлирик. Биз дә фәхр едирик. Ата-бабаларымызын мәрдлик вә чәтинликләрлә долу һәјат јолу синәмизи габардыр. Онларын хатирәләри илләр кечәндән сонра да бизә дајаг олур, јол көстәрир. Нә јахшы ки, кечән илләр адамлары апарса да, онларын бөјүк әмәлләрини, бөјүк арзуларыны, хатирәләрини апармыр. Онлар бизә әбәди јол јолдашы олурлар. Нә јахшы ки, илләр кечир, арзу, әмәл галыр.

Сабир РҮСТӘМХАНЛЫ.
Сәјавүш СӘРХАНЛЫ.